

İsmail Ankarevî'ye Göre BAZI TASAVVUF TERİMLERİ

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

ACCORDING TO ISMAIL ANKAREVI SOME MISTICAL TERMS

Ibn Farid's poem titled "Nazmü's-Sülûk", known as "Kasîde-i Tâiyye" has been explained by Ismail Ankarevi by the name of "Makasıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye". I. Ankarevi, in the beginning of this explanation, put an introduction and in it's and vocabulary inwhich he explains the mystical terms. This study, includes a short review of this text and the writer translates these terms into Turkish.

İbn Fârız (ö. 623/1235)'ın **Kasîde-i Tâiyye** diye bilinen "*Nazmü's-Sülûk*" adlı meşhur manzûmesi bir çok kimse tarafından şerhedilmiştir. Bunlardan biri "*Şârih-i Mesnevî*" lakabıyla mâruf **İsmâil Ankarevî** (ö.1041/1631)'dir. Onun "*Makasıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*" isimli şerhi, devrinin Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olup, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde sekiz adet yazma nüshası vardır.

Bunlardan Hâlet Efendi bölümü 220 numarada kayıtlı olan nüsha h. 1025 senesinde yazılmıştır. Kütüphane bilgilerine ve eserin sonundaki ifadeye göre müellif hattı olan bu nüsha, büyük boy 179 varaktan oluşmaktadır (Metin içinde yer alacak varak numaraları bu yazmaya âittir).

Şerh, Ankarevî tarafından yazıldığı anlaşılan bir mukaddime ile başlamaktadır (vr. 2/b-13/a). Bu kısımdaki ana başlıklar şöyledir: "el-Vücut", "El-esmâ ve's-sıfât", "el-Hadarâtü'l-Hams" "el-Istilahat" ve "el-Mahabbetü'l-İlâhiyye".

"el-Istilahât" bölümünde, bilinen tasavvuf terimleri yanında, pek yaygın olmayanları da vardır. Ankarevî bu terimleri bilmekle tasavvufun ilmî yönünün öğrenileceğini, fakat asıl zevkinin bizzat yaşamakla elde edilebileceğini belirtir ve yalnızca "şeker" demekle ağzın tatlanmayacağı gerçeğini şu süslü ifadelerle beyan eder: "*Her çend nâm-ı sükkeri hezâr bâr zikr kılsan, tâ zâyık olmadıkça dehânın şîrîn kılmaz ve her bâr tafsîl ü ta'rîf-i nâfe eylesen, mâdâmeki istişmâm etmeyesin, meşâmın müşkîn olmaz*" (9/a).

Aşağıda bu bölümün sadeleştirilmiş şeklini sunuyoruz:

DÖRDÜNCÜ MAKSAD: İSTİLAHLAR HAKKINDADIR

Meşâyih'in istilahlardan biri "Tevhîd"dir. Tevhid üç kısımdır: İlmî tevhid, hâlî tevhid, ilâhî tevhid.

İlmî Tevhid şudur: Sâlik tasavvuf yolunun başlangıcında şunu bilecektir: Şânı yüce ve âlemin sahibi olan Allah'tan başka hakîkî varlık ve mutlak müessir yoktur; kâinatın bütün zerrelere, zât ve sıfatlar, mevcûdatın fiillerinin hepsi, O'nun zatının ve sıfatlarının parıltılarında yok olmuştur ve "hiç" mesabesinde. Her zâtı O'nun zat nûrundan bir parıltı, her sıfatı O'nun sıfatlarının ışığından bir doğuş; her ilim, kudret, irade, sem' ve başarı O'nun ilim, kudret, irade, sem' ve başarısından bir eser bilmelidir. Bu ilmî tevhid öyle bir seviyeye varır ki, hâlî tevhiden ona bir mikdar karışıp; "*Karışımı tesnîm dedir. O Tesnîm Mukarrebûn'un içecekleri bir kaynaktır.*" (Mutaffifîn 83/ 27-28). ayet-i kerîmesi bu tevhid şarâbının vasfı olur, onu "mukarrebûn" denen kimseler içerler. Bunlar ilahî fillerin bağları olan sebeplerin varlığını aradan kaldırıp unutmışlardır. Fakat bazan ilimlerinin muktazasıyla perdelenip vücud bakıyyeleri kaldığından, gizli şirkten hâlî olmazlar.

Hâlî Tevhid şudur: Burada tevhid, muvahhidin zâtının ayrılmaz parçası olmalıdır; varlık resimlerinin bütün karanlıkları, belli belirsiz bazı kalıntıları hariç, ortadan kalkmalıdır. Bu makamda muvahhidin varlığı, vahid-i hakîkinin cemâlini müşahede etmekte öylesine kendinden geçer ki, Allah'ın zat ve sıfatlarından başka / (7/a:) bir şey görmez olur. Bir damla gibi tevhid dalgalarının çirpinişinde gark olup vahdet denizinden başka bir şeyi müşahede edemez hâle gelir.

Hız. Cüneyd bu tevhid hakkında şöyle buyurur: "Tevhid öyle bir mânâdır ki, onda şekiller yok olur, ilimler toplanır ve Allah ezeldeki gibi olur." Bu makamda gizli şirk kalıntıları tamamen ortadan kalkar.

İlâhî Tevhid şudur: Hak Sübhânehû ve Taâlâ, öncesizliğin öncesinde "*Allah vardı ve O'nunla birlikte bir şey yoktu.*" hükmüne göre, ferdâniyet vasfıyla muttasıf idi. "*Şimdi de öyledir*" (el'âne kemâ kân). Ve ezelen ve ebeden bâkî ve ahadiyette "nasıl?" sorusunun sözkonusu olmadığı zattır. Bütün eşya hâlen de yoktur ve mevcut değildir. Nitekim Allah "*Her şey helâk olucudur*" (Küllü şey'in hâlikün" (Kasas 28/88) buyurdu; "helâk olur" buyrulmadı.

Bilinmelidir ki, bütün eşya Allah'ın zâtının ezici kudretinde el'an yok olmuş durumdadır. Basîret ve sır sahipleri, vücudsuz, bu şühudla müşahede kırlarlar. Müşahede eden ve edilen, kasededen ve edilen, şükreden ve edilen hepsi bir varlık olup, ağyar ve mâsivâ bertaraf olmuştur. Nitekim şeyh Ebû

İsmail Abdullah Ensarî hazretleri *Menâzilü's-sâirîn*'de, bu makamda olmak üzere şöyle söyler:

Mâ vahhade'l-vâhidü min vâhidin / Ve küllü men vahhadehû câhidün

Tevhîdü men yentiku an na'tihî / Âriyetün ebtalehâ'l-vâhidü

Tevhîdühû iyyâhü tevîdühû / Ve na'tü men yen'atühû lâhidü¹

Bu beyitlerin manâsı şöyledir: İnsanlardan herhangi biri “Vâhid” olan Allah’ı tevhid edemez. Zira O’nu tevhid etmek isteyen muvahhid, kendisini birleyen ve O’nu birlenen olarak kabul ettiği takdirde, Allah’tan gayri bir şeyde varlık gördüğünden dolayı inkârcı olacaktır. Beyt:

Muvahhid kim çağırır vâhid oldur

Girü tevîd içinde câhid oldur.

“Tevhîdü men yentiku an na'tihî” : Vâhid olan Allah’ın vasfını söyleyen kimsenin tevîdi; “Âriyetün ebtalehe'l-vâhidü” : O sözle olan âriyet bir vasfetmedir ki, hakîkî Vâhid o âriyeti iptal eder. Zira ahadiyette sıfat, söz ve resm yoktur ve Hazret-i vâhidiyette vücud”la isimlenen ne olursa olsun, vücud Hakk’ın olduğundan dolayı başkası için, ödünç veren nezdinde âriyettir. O halde onu esas sahibine geri vermek gerekir. Tevhid de böylece sıhhat bulur ve Hak, Vâhid ve Ehad olarak bu şekilde bâki kalır. Esasen hakîkî vâhid o âriyeti ve gayriyeti iptal eder. Zira ehadiyyet mertebesinde âriyet ve gayriyet bâtıdır.

“Tevhîdühû iyyâhü tevîdühû”: Yani Hakk’ın tevîdi, zâtın kendi kendini tevîdidir ki gerçek tevîddir. “Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şehâdet etmiştir.” (Âl-i İmran 3/18) fehvâsınca O, kendi kendini tevîd edicidir.

“Na'tü men yen'atühû lâhidü” : O’nu vasfeden kimsenin vasfı Hak yolundan ayrılmış ve sırât-ı müstakîmden çıkmıştır. Zira “ahadiyyet” mertebesinde na't, vasıf, resim ve eser yoktur,; bunların hepsi “vâhidiyet” mertebesinde söz konusudur. Anla ve inkâr etme. “Sana verdiği al” (A'raf, 7/144). “Ve şükredicilerden ol” (Zümer, 39/66). “Ve sana yakîn gelinceye kadar Rabbine kulluk et” (Hıcr, 15/99):

* *

*

¹ Bk. *Menâzilü's-sâirîn*, Fransızcaya tercüme ve metin neşri: S.de Laugier de Beaurecueil, Kahire 1962, s. 113.

Bu kasîdede geçen tasavvuf ıstılahlarını açıklamak gerekiyor. Bunlar lâtif ibâreler, garib ve güzel ifadelerdir. Şöyleki:

ERÂYİK-İ TEVHÎD: Bununla kastedilen ilâhî isimlerdir ki zatın mazharlarıdır.

EL-İSTİLÂM: Kalb üzerine galip olan velehe (hayret/hayranlık/şaşkınlık) denir.

EL-İNZİÂC: Va'z ve semâ' / (vr. 7/b:) tesiriyle kalbin Hak tarafına doğru harekete geçmesi ve yönelmesidir.

EL-BÂRİKA : Cenâb-ı feyz-i akdesten sâlike âşikâr olup sür'atle sönen haldir ki, keşfin başlangıcıdır.

EL-BERZAH: İki şey arasını bölen ve perde olan şeydir.

ELBERZAHU'L-CÂMÎ': İnsân-ı kâmile denir; vâhidiyyet mertebesine denir ki bu bütün berzahların aslıdır.

EL-BASÎRET: Kalbde bir nûrdur ki, onunla eşyânın hakikatleri ve bütün işlerin içyüzleri anlaşılır. Nitekim gözle de, duyulan ve görülen şeyler anlaşılır. Hakîmler buna "kuvve-i âkile-i nazariyye" derler.

EL-CELÂ': Zât-ı mukaddesin, zâtı için zâtında zuhurudur.

EL-İSTİCLÂ': Hakk'ın teayyünâtta kendi zâtı için zuhûrudur.

EL-CEM' : Hakk'ın halk olmaksızın müşâhedesidir. (Şühûdü'l-Hakk bilâ halk).

CEM'UL-CEM' : Halkı hak'la kaim olarak müşâhededir. (Şühûdü'l-halk kaimen bi'l-Hakk). Bu makama "fark ba'de'l-cem' ve "sahv ba'de'l-mahv" de denir.

CENNETÜ'L- EF'ÂL VE CENNETÜ'L- A'MÂL : Sâlih amellere karşılık mükâfat olarak verilen maddî sevap (hasene)dir; lezzetli yiyecekler, zevkli içecekler, güzel bahçeler ve sevimli hûriler gibi.

CENNETÜ'S-SIFÂT : İlâhî isim ve sıfatların sâliki örtmesidir.

CENNETÜ'Z-ZÂT : Ahadiyyet cemâlinin müşâhedesidir.

ED-DÜRRETÜ'L-BEYZÂ : Akl-ı evveldir. Nitekim Nebî (as) şöyle buyurur: "Allah'ın ilk yarattığı şey ed-dürretü'l-beyzâdır."

EL-HEBÂ : Cenâb-ı Hakk'ın âlemin maddesini kendisinden meydana getirdiği şeydir.

EL-HEYÛLÂ : Kendisinden sûretin zâhir olduğu bâtın.

HEVÂ : Nefsin bir şeye meyletmesidir.

HEVÂCİS : Nefsânî düşünceler.

EL-VELÂYET : Nefsin fâniliği ile, kulun Hak'la kaim olması ve her işini üzerine almasıdır.

HURÛF-İ ÂLİYÂT : Zâtın işleri (şuûnu) gaybî hakikatler ve a'yân-ı sâbitedir.

HÛRRİYYET : Ağyâr bağından, mâsivâ kaydından, nefsin arzu ve isteklerinden kurtulmaktır.

TAMS : Hakk'ın zâtında sâlikin şeklinin yok olmasıdır.

HAKÎKATÜ'L-HAKAYIK : Bütün hakikatleri içinde bulundurmakta olan Zât-ı Ahadiyyettir; hazret-i vücud da denir.

HAKÎKATÜ'L- MUHAMMEDIYYE : Zâtın ilk taayyün ve esmâ-i husnâ itibâriyle olan mertebesidir.

İLME'L-YAKÎN : Nebîler ve velîlerin getirdikleri ilimler ve mârifetlerle Hakk'ı bilmek.

AYNE'L-YAKÎN : Kalbî müşâhede ile hakîkî vahdeti müşâhede etmek.

HAKKA'L-YAKÎN : Cem'-i ahadiyyet makamıyla Hakk'ı müşâhede etmek.

EL-HİKMET : Eşyânın hakikatinin hikmetini, özelliklerini, gerekli şeylerini (levâzımını), hükümlerini ve eserlerini olduğu gibi bilmek ve icâbınca amel etmektir.

EL-HİKMETÜ'L-MANTÛKU BÎHÂ : Şeriat ve tarikat ilmi.

EL-HİKMETÜ'L-MESKÛTÛ ANHÂ : Hakîkatin sırlarıdır ki, zâhir (rüsûm) ulemâsı onları bilmez.

LEBS : Rûhânî ve ilâhî hakikatlerin giyindiği maddî (unsurî) sûret.

LATÎFE-İ İNSÂNİYYE : Meşâyih'in "kalb" dediği nefs-i nâtıkadır.

ET-TAHAKKUK : Hakk'ı bir taayyünde kayıtsız ve taayyünsüz bir şekilde müşâhede etmektir.

LEYLETÜ'L-KADR : Sâlike özel bir tecellînin vuku bulduğu ve o tecellî ile Allah'ın kudretini ve Hakk'ın mertebelerini bildiği gecedir.

MAHV : Kulun varlığının hakk'ın zâtında yok olmasıdır.

MAHK : Kulun sıfatlarının Hakk'ın sıfatlarında yok olmasıdır.

EL-MUHÂDESE : Hakk'ın kula hitabetmesi ve konuşmasıdır.

EL-MATLA' : Hakk'ı müşâhede makamı.

MAĞRİBÜ'Ş-ŞEMS : Hakk'ın taayyünatta gizlenmesi ve rûhun cesedle gizlenmesidir.

MEÂLİM : Sıfatların mahallidir, yani göz, dil, kulak ve eldir ki bunlar sıfatların asıllarının ve mâlarının görünme yerleridir.

EL-MEKR : Hakk'ın, (kul) Rabbinin rizâsına muhâlif olmakla birlikte nimetler vermesidir ve Hâlikının izni olmaksızın keşif ve kerâmet / (vr. 8/a:) göstermesidir.

MEVT : Bunların ıstılahında, nefsin isteğini izâle ve tabîî arzuları yok etmektir. Câfer-i Sâdık hazretleri "mevt tövbedir" demiştir. Nitekim Yüce Allah buyurur: "*Yaradanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürünüz*" (Bakara, 2/54). Tövbe eden nefsinin öldürmüş demektir. Her kim nefsinin gereği olan arzu ve istekleri yok ederse, ebedî hayatla diri olur.

EL-MEVTÜ'L-EBYAZ : Açlıktır, zira açlık kalbi nurlandırır ve içyüzü beyazlaştırır. Sâlik açlığı alışkanlık haline getirirse zihin açıklığında kemâle ulaşır.. Tokluğa mübtelâ olursa zekâ ve zihin açıklığı ölür. Nitekim "*el-bitnatü tümütü'l-fitnata*" (Tokluk açlığı öldürür) demişlerdir.

EL-MEVTÜ'L-AHDAR : Eski hırkaya kanaat etmek, yaşayacak kadar rızık ve az azığa râzı olmaktır. Bu hâle mevt-i ahdar (yeşil ölüm) denmesi, kanaatle yaşayışını güzelleştirdiği içindir. Yani yaşayış biçimi ve kanaatkâr kalbinin yüzü, yeşillik ve tazelik üzere olduğundandır.

EL-MEVTÜ'L-ESVED : Halktan gelen sıkıntılara katlanıp, nefsinde üzüntü ve sıkıntı görmemektir.

EL-ESFÂRU'L-ERBAA : Meşâyıha göre sefer dördtür.

Birinci Sefer: Seyr ilallah'tır (Allah'a seyr). Yani nefis mertebesinden hakîkî vücud tarafına olan manevî seyirdir. Bu ilk sefer, isimlerin tecellilerinin başlangıcıdır. Birinci seferin nihayeti, vahdetin yüzünden kesret perdesinin kalkmasıdır.

İkinci Sefer : Seyr fillâhtır (Allah'ta seyir). Yani, ilâhî sıfatlarla sıfatlanmak, Allah'ın isimleriyle mütehakkık olmak ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Bu ikinci sefer vâhıdiyyet hazretinin nihayetidir. Bu seferin nihayeti, ilmî kesretin yüzündeki örtülerin kalkmasıdır.

Üçüncü Sefer : Seyr maallahtır (Allah'la seyir). Bu üçüncü sefer ayn-ı cem'a ve ahadiyyet hazretine sâlikin terakkî etmesidir. Eğer ikilik şüphesi tamamen ortadan kalkmazsa "Kabe kavseyn" makamı derler. Şayet tamamen kalkarsa "Ev ednâ" makamı denir ki bu, velâyetin nihayetidir. Bu üçüncü seferin nihayeti zâhiren ve bâtinen, ahadiyyet-i ayni'l-cem' mertebesinde kayıtların ve zıtlıkların son bulmasıdır.

Dördüncü Sefer : Seyr anillâhtır (Allah'tan seyir). Bu, talipleri kemâle erdirmek ve irşad isteyenleri irşad etmek içindir. Bu makama "Beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de'l-mahv" ve "Fark ba'de'l-cem" gibi isimler de verilir. Bu

dördüncü seferin nihayetinde, istikamet ve adaletle Hak'tan halka rüçû edip, kesrette vahdeti müşahede etmek; Hakk'ın halkta tecellî ettiğini ve halkın Hak'ta yok olduğunu görmek sözkonusudur.

SIRRU'T-TECELLİYAT : Her şeyi her şeyde müşahede etmektir. Bu zevkin husulü kalbin, ahadiyyet-i cem'i isimler arasında müşahede ettiği zaman olur. Zira her isim, ehadiyyet mertebesinde bütün isimlerle muttasıf ve birlik halindedir

SEVÂDÜ'L-VECHÎ Fİ'D-DÂREYN : Fenâ fillâh haline derler; böyle denmesinin sebebi şudur: Sâlikin zahirî, bâtinî, dînî, dünyevî ve uhrevî bakımından varlığı kalmamalıdır; o, hakîkî fakra ve aslî yokluğa rüçû edip bütün varlığı Hakk'a ait görmelidir. Onun için "*İzâ temme'l-fakru fehüvallahü*" (Fakr tamam olduğu vakit işte O Allah'tır) demişlerdir.

EL-ÂLEM : Ehlüllaha göre zıll-i sâinîdir (ikinci gölge). Birinci gölge, âlemlerin Hakk'ın ilmindeki suretleridir; gerçekte bu ancak Hakk'ın mümkinâtın suretlerinde zuhûrundan ibarettir. Teayyünat bakımından bu âleme "sevâd-ı gayr" ve "mümkin" ismi verilir. Zira hakikat cihetinden mümkinin vücûdu yoktur, ancak nisbetler ve izafetler söz konusudur; işin aslında ise vücud Hakk'ındır. O halde âlem Hakk'ın sureti ve Hak âlemin hüviyetidir.

EL-AMÂ : Bazılarına göre ahadiyyet hazretidir. Bu mertebeye "amâ" denmesi, / (vr. 8/b:) Hak'tan başka kimsenin idrak gözü ona erişmemesinden ve basîret gözünün onu görmemesindedir. Bazıları buna vâhidiyyet mertebesi demişlerdir. Mutasavvıflara göre amâ "gaym-ı rakîk" (ince bulut) manâsınadır. İnce bulut ise yerle gök arasında perdedir. Vâhidiyyet hazreti de ahadiyyet semâsı ile vahidiyyet arzı arasında perdedir. Fakat hadîs-i şerife uygun olan evvelki mertebedir. Zira bir bedevînin Resûlüllah (sa)e sorusu ve aldığı cevap şöyledir:

*"-Ya Resulellah, mahlûkatı yaratmazdan önce Rabbimiz nerede idi?
Aleyhisselâm cevap verdi:*

*-Üstünde ve altında hava olmayan Amâ'da idi."*²

EL-IYD : Kalbe tecellî-i Hak'tan dönen vakit.

EL-FURKAN : Hakla bâtili birbirinden ayıran tafsîlî ilim.

EL-KUR'AN : Hakikatleri kendinde toplayan icmâlî ledünnî ilim.

EŞ-ŞÜHÛD : Hakk'ı halkla görmek.

EŞ-ŞÛÛN : Fiiller.

² Hadîsin tam metni için bk. İbn Mâce, mukaddime, 13 ; Tirmizî, tefsiru sure 12, 1.

EŞ-ŞÜÜNÜ'Z-ZÂTİYYE : Hakikatler ve a'yân-ı sâbite.

ET-TASAVVUF : İlâhî ahlâkla ahlâklanma.

ET-TELVÎN : “O her an bir iştendir” (Rahman, 55/29) âyet-i gereğince, bir halden bir hâle veya bir makamdan bir makama devamlı olarak dönmek ve değişmektir. Bazılarına göre bu makam eksiktir, bazılarına göre ise gayet yüksek mertebedir. Bu mertebenin makbuliyeti, cem'a vâsıl olduktan sonraki telvîn olmasındandır ki, fenâdan sonra gelen beka hâlinde isimlerin tecellilerinin, arka arkaya gelmesiyle renkten renge girer. Hz. Muhyiddin şöyle buyurur: “Bize göre o, makamların en tamıdır.” Burada kastedtiği cem'den sonraki fark'ın telvînidir.

ZÜ'L-AKL : Halkı zâhir ve Hakk'ı bâtın gören kimse.

ZÜ'L-AYN: Hakk'ı zâhir ve halkı bâtın gören kimse.

ZÜ'L-AKL VE'L-AYN : Halkı Hak'ta ve Hakk'ı halkta müşahede eden ve birinin ötekine perde olmadığı kâmil kimse. Hz. Şeyh-i ekber şu rubaiyi söylemiştir:

*“Eğer sen göz sahibi olsan halkta Hakk'ın hakikatini (ayn) görürsün.
Akıl sahibi olsan Hak'ta da halkın hakikatini (ayn) görürsün. Şayet göz ve
akıl sahibi olsan bir tek şeyin hakikatinden başka bir şey görmezsin.”*

Aslında meşayih ıstılahlarının sonu yoktur. Fakat lüzumlu ve müşkil olanları söyleyerek, geri kalanını bırakıp bu kadarla iktifa edildi.